

Formulace zadání – klíčová součást přípravy restaurování památek uměleckých i neuměleckých

Miloš Solarš

Restaurování jsme si zvykli chápat jako předurčený proces, který automaticky vede k pozitivnímu výsledku. Máme za to, že když se rozhodneme dílo restaurovat, rozhodli jsme o všem podstatném a úspěch je zaručen. Není to pravda.

Potíž začíná již v tom, co si kdo pod restaurováním představuje. Jaký je obsah tohoto pojmu? Latinské RESTAURŮ, ĀRE, ĀVĪ znamená opět vystavěti, obnoviti. RESTAURĀTOR se překládá jako obnovitel. V 19. století znamenalo restaurování puristickou obnovu díla do slohové čistoty a do značné míry se překrývalo se současným významem pojmu „rekonstrukce“ (pro srovnání: rekonstrukce domu U Kamenného zvonu v Praze v letech 1980–87). Toto pojetí bylo ve dvacátém století opuštěno. Požadavek ochrany dochovaného originálu a respektování reálně existujícího historického stavu vyústil v roce 1964 v přijetí Benátské charty, která se stala základem současného chápání pojmu restaurování.

Benátská charta – oficiálně: „*Mezinárodní charta o zachování a restaurování památek a sídel (International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites)*“ – považuje restaurování za jeden z obecných přístupů k obnově památek. Zvláštní pozornost je přitom věnována restaurování staveb. Originální text charty je publikován v angličtině a francouzštině. Každý překlad je zároveň interpretací. V této souvislosti se otvírá otázka, zda anglické „restoration“ opravdu koresponduje s českým „restaurováním“. Tendenci ke zpochybnění mají zejména zastánci restaurování jako metody vyhrazené výlučně pro díla uměleckého charakteru. Spojování restaurování pouze s uměním je ovšem z mnoha důvodů nonsens. Obecné chápání tohoto pojmu má historický základ – viz význam latinského termínu. Teze Benátské charty věcně odpovídají požadavkům, které klademe na restaurování. Úcta k historickému originálu, věrohodnost, dokumentace a další. Kdybychom neznali název charty a hledali vhodné pojmenování podle obsahu, výstižnější termín než restaurování bychom v češtině nenašli. Obecné chápání pojmu restaurování má opodstatnění v potřebách praxe. Nejde pouze o restaurování architektury, ale třeba také o restaurování archeolo-

gických nálezů a historických dokumentů. Konečně chápání restaurování jako jedné z obecných metod obnovy památek je zakotven i v české slovníkové literatuře. Oldřich J. Blažíček, Jiří Kropáček: *Slovník pojmů z dějin umění* (1991): „*Restaurování (z lat.), jeden ze způsobů obnovy památek, odborné ošetření, které se neomezuje na pouhou konzervaci, nýbrž památku zároveň rekonstruuje, aniž narušuje předpokládaný nebo doložený původní vzhled. U památek stavitelství se objekt rovněž uvádí do celkově řádného stavu opravou...*“

Restaurování není charakterizováno předmětem, ale náležitostmi (kvalifikovanost, respektování originálu, věrohodnost, dokumentace a průzkumy, výtvarná interpretace, preference historicky adekvátních materiálů a postupů...). Restaurovat stejně jako konzervovat nebo rekonstruovat lze díla uměleckého i neuměleckého charakteru. Klást restaurování a řemeslnou obnovu do apriorního protikladu děl vyžaduje kvalitativně odlišnou kvalifikaci restaurátora. Restaurování uměleckých děl tak má ve srovnání s restaurováním řemeslných děl svá specifika, to ale nemění nic na skutečnosti, že v obou situacích jsou smysl a náležitosti restaurování shodné.

S chápáním obsahu restaurování souvisí i jeho příprava. Restaurování je nástroj. Použijí-li tento nástroj nevhodně, mohou památku zničit. Pro výsledek je klíčová formulace zadání. Příprava restaurování má nepochybně své organizační, technologické, právní, finanční a další aspekty. Před započítím přípravy je však potřeba si vždy položit otázky: V čem spočívá hodnota díla? Čeho chceme dosáhnout? Proč? Teprve poté, co ve vazbě na poznání hodnot památky formulují, čeho a proč má být dosaženo, mohou zvažovat, zda je nějaký zákrok vůbec potřebný (přijatelný!), jaká jsou omezení, jaké nároky na kvalifikaci zhotovitele, jaké materiálové a technologické možnosti jsou k dispozici, a v neposlední řadě i jaké finanční, časové a organizační podmínky je třeba vytvořit. Pokud ale bude špatné zadání, bude špatný i výsledek, i když za ním bude mimořádně kvalifikovaný restaurátor pracující v optimálních podmínkách. Formulace zadání je klíčová a vyžaduje proto odpovídající pozornost.

Proč je potřeba o zadání restaurování přemýšlet? Přes individualitu každé jednotlivé situace lze některé sporné momenty zaběhaného stereotypu zobecnit. Jako pobídku k diskusi připomínám tyto:

- Restaurování považujeme automaticky za to nejlepší, co můžeme pro záchranu a prezentaci památek učinit. Pokud se o restaurování přemýšlí, zvažuje se otázka jak, nikoliv zda vůbec. Restaurování však vždy představuje invazivní zásah do dochovaného stavu. Čím větší památkovou hodnotu dochovaný stav má, tím aktuálnější je úvaha na téma, zda by nebylo lepší do díla vůbec nezasahovat, případně je pouze konzervovat. Památková hodnota přitom nemusí být nutně výtvarná nebo umělecká. Podstatnou součástí památkových hodnot je hodnota historického dokumentu. Restaurování stejně jako jakákoliv jiná forma obnovy památek není samozřejmé. V některých situacích není žádoucí.

- Ačkoliv to Benátská charta výslovně zapovídá, v praxi stále přetrvává představa, že cílem restaurování je očistit památku od „nepůvodních“ vrstev. Tento zhoubný purismus vede k citelným kulturním škodám. Ve jménu doktríny patřící myšlenkově do předminulého století dochází k ničení autenticity památek, jejich schopnosti vypovídat o minulosti, likvidaci cenných dobových úprav historizujících, barokních, renesančních i středověkých, vytrhávání díla ze souvislostí.

- V evropské kulturní tradici je hodnota památek spojena s originální hmotnou podstatou. Jedním z opatření, jejichž účelem je ochrana originální hmoty, je požadavek reverzibility. Ne vždy je mu možné vyhovět. Například zpevnění materiálu obvykle není vratné. Ale obecně platí, že při restaurování je vhodné se nevratných zásahů vyvarovat. Tato teze se obvykle uplatňuje na doplňky. Na to, co přidáváme. Nevratným a velmi závažným zásahem do památky je však také čištění a odstraňování. Přesto je čištění a odstraňování automaticky první položkou většiny restaurátorských návrhů. Smytí špíny je samozřejmě žádoucí, i když i ono může snížit vypovídající hodnotu předmětu. Vhodnost odstraňování patiny může být již sporná. Odstraňování hodnotných mladších vrstev, případně zbytků povrchových úprav dokládajících starší stav je trestuhodné. Čištění a odstraňování nemůže být chápáno jako něco samozřejmého nebo automatického. Je to invazivní nevratný zásah do podoby památky, který je možné/správné uplatnit až po zvážení důsledků a zdůvodnění.

- V praxi se lze často setkat s tezí, že „rekonstrukce není restaurování“. Že při restaurování je přípustné pouze čistit, odebírat druhotné vrstvy, konzervovat a retušovat, ale rekonstrukce nedochovaných součástí přijatelná není. To je v přímém rozporu se smyslem restaurování. Pokud například uražený nos, ukradený atribut nebo chybějící povrchová úprava poškozuje vnímání sochařského díla, je rekonstrukce legitimní a žádoucí součástí restaurování.

Falsifikovat dokument umění a historie lze nejen doplněním, ale i odstraněním (neobnovením) jeho podstatné součásti. Uplatnění principu rekonstrukce není v rozporu s náležitostmi restaurování, což neznamená, že je samozřejmé. Pokud je ale k rekonstrukci důvod a existují předpoklady pro její provedení, je nesmyslné ji odmítat. Bez rekonstrukcí není možné fyzicky uchovat historickou podobu památek. Nikoliv (opodstatněná a důvodná) rekonstrukce, ale odstraňování a retušování torz vede k zániku podoby, ve které památky v minulosti existovaly.

- Odstraňování dochovaných úprav v kombinaci s odmítáním principu rekonstrukce vede k prezentaci zmrzačeného torza. Nikoliv nejstarší podoby, ale povrchu konstrukčního materiálu, na kterém nejstarší pohledová úprava zanikla nebo se dochovala pouze ve fragmentech. Takové torzo není korektní vydávat za historickou podobu památky, protože ta se po dobu své existence v takovém stavu nevyskytovala. Torzální dochování může být významnou kulturní hodnotou, vzniklo-li přirozeným způsobem (např. hradní zříceniny, antické sochy). Restaurování je však jednorázový záměrný zákrok. Torzo vzniklé restaurováním je důsledkem vědomé jednorázové intervence člověka, při které zanikají nejen historické podoby památky, ale i informace, které jsou s nimi spojené. Takový zákrok ničí výtvarnou i dokumentární hodnotu. Torzo je obvykle nutno estetizovat a vede k transformaci do polohy nového výtvarného díla. Vytvoření nové výtvarné kvality je spojeno s potlačením podstaty díla historického. Estetizace uměle vytvořeného torza je matoucí mystifikací, na jejímž základě si nepoučený pozorovatel odnáší mylnou představu o historickém stavu. Při pohledu na zdevastovanou dřevěnou konstrukci středověké sochy s presentovanými dírami po červotoči a všemi vadami materiálu, která kdysi bývala barevnou líbeznou Madonou, se otvírá otázka, kde končí restaurování a začíná vandalismus.

Jaké jsou alternativy? Nedělat nic - nerestaurovat. Při rezignaci na restaurování si dílo uchová nejvyšší informační hodnotu. Respektovat dochovaný stav. Přidat další vrstvu. Odstranit nevyhovující povrch až na nejmladší hodnotnou vrstvu. Odstranit mladší vrstvy a prezentovat, případně rekonstruovat povrchovou úpravu té časové vrstvy, ke které se chceme vrátit. Vyrobit torzo, které prezentuje konstrukční materiál, aniž by respektovalo jakoukoliv z historických podob památky. Transformovat památku minulosti do nového výtvarného díla. Tyto alternativy vůbec nesouvisí s technickou (uměleckou) kvalitou restaurování. Všechny mohou vyhovět formálním požadavkům na restaurování. Jsou o zadání. O otázce, co má být cílem restaurování a proč. Pokud výsledkem restaurování může být respektování dochovaného stavu stejně jako výroba torza, je jasné, že je potřeba o obsahu přemýšlet. Formulace zadání je klíčová součást přípravy restaurování památek uměleckých i neuměleckých.